

SZABÓ KATALIN*

Értelmiség, orvosok, hagyomány

Nem járhatunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk: ennek a tanácskozásnak, vagy ankétnak az egyik, ha nem éppen a legfontosabb, legjellemzőbb kulcsszava a hagyomány. A hagyomány mind a szó klasszikus, mind pedig hermeneutikai értelmében. Hiszen mint GADAMER¹ írja: „*A hagyomány valójában mindig magának a szabadságnak és a történelemnek a mozzanata. [...] Lényege szerint megőrzés, mely egyébként minden történelmi változásban szerepet játszik.*”¹

A hagyomány jellemzője tehát — Gadamerből kiindulva — a benne egyszerre jelen lévő megőrzés és változás, illetve a történelmi, történelmi vetület, mely folyamán, a közösség elvet, vagy éppen átvesz, megőriz és példaként átad.

Az orvos-, természettudós- és mérnökdinasztiák tagjainak életét és működését vizsgálva, elemezve a kultúrának tulajdonképpen egy olyan vetülete kristályosodhat ki előttünk, melyet összefoglalva talán értelmiségi éthoszként, hagyományként fogalmazhatnánk meg. Az értelmiség kialakulására nézve azonban tekintetünket nem igen tudjuk távolabbra vetni, mint a 18. század második fele, illetve a 18., 19. század fordulója, figyelmünk középpontjában pedig maga a 19. század állhat, hiszen ekkortól számítható a különböző értelmiségi szakágakban dolgozó szakemberek számának expanzív növekedése. Azaz, ekkortól számítható a máig ható, az értelmiségi létre, értelmiségi magatartásra, életformára vonatkozó hagyományok formába öntése és kikristályosodása is.

A különböző, elsősorban orvosértelmiségi családokba tartozó egyének személyes sorsának, szakmai teljesítményének vizsgálatakor motívumszerűen vissza-visszatérő eseményekre, jellemzőkre, a családokban újra és újra felvállalt magatartásformákra lehetünk figyelmesek, melyeket a következőkben tudunk röviden összefoglalni:

- a) az orvos társadalmi helyzetének átalakulása a 19. század folyamán, és a belőle adódó változások: a polgári, értelmiségi életforma és a városiasodás
- b) a szakmai nyilvánosság létrehozása és fenntartása: 1. a különböző társaságok, szakmai szervezetek, 2. a szakmai lap- és könyvkiadás szintjén
- c) a hivatáson túl, a legszélesebb értelemben vett kultúra megélése és gyarapítása.

Nyilván a felsoroltakon kívül vannak még olyan szempontok, melyekkel árnyalni lehetne a kialakuló képet, de idő és hely hiányában csak a legfontosabbakkal és legjellemzőbbekkel tudunk foglalkozni.

---

* Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 1013 Budapest, Apród utca 1-3.

¹ Gadamer, Hans-Georg: *Igazság és módszer*. Gondolat, Budapest, 1984.

AZ ORVOS TÁRSADALMI HELYZETÉNEK ÁTALAKULÁSA A 19. SZÁZAD FOLYAMÁN, A POLGÁRI ÉRTELMISÉGI LÉTFORMA ÉS A VÁROSISODÁS

A 19. század folyamán az orvosok helyzetének, a társadalomban elfoglalt helyének változása együtt járt a kapitalizálódási, polgárosulási folyamatokkal. Ahogyan MAGYARY-KOSSA GYULA megfogalmazta a régmúltra vonatkozóan: „*A régi magyar társadalom bókolgatás és »szineskedés« nélkül is szívesen befogadta és megbecsülte orvosainkat.*

Közéletünk legelőkelőbbjei, hatalmas vagyonnal és befolyással bíró, országot vezető és császár udvarában forgolódo magyarok valósággal benső baráti viszonyban voltak a művelt medicinae doctorral.”² Azaz — HABERMAS szavával élve —, az orvosok is a reprezentatív nyilvánosság részei voltak. Amikor e reprezentatív nyilvánosság keretei megbomlottak, lehetőség nyílt arra, hogy ezeket a szabad pályákat, köztük az orvosit is, az alakuló polgári, meglévő értelmiségi és középrétegek foglalják el. Ez a tendencia megmutatkozik az orvosdinasztiák „alapítóinak” társadalmi származását vizsgálva is. A „dinasztialapítók” jó része elsőgenerációs értelmiségi volt. Csak néhány példával alátámasztva: az idősebbik LENHOSSÉK MIHÁLY 1773. május 11-én szegény iparoscsaládban látta meg a napvilágot. Mivel a család anyagi körülményei szerények voltak, a jezsuitáknál inaskodott a fiú. A jezsuiták — felismerve Lenhossék képességeit — lehetőséget adtak neki a gimnázium elvégzésére. Polgári, szepességi cipszer család leszármazottja volt idősebb BÓKAI JÁNOS is, aki 1822. május 27-én született Iglón. De szép számmal akadnak olyanok is, akik értelmiségi szülők gyermekeiként választották az orvosi hivatást, mint például a FABINIak, vagy BALOGH PÁL, ők lelkészcsaládok leszármazottai voltak. APÁTHY ISTVÁN nagyapja viszont gazdatiszt volt Tolna megyében a BEZERÉDJEK birtokán.

Fel kell ismernünk ebben a tendenciában, hogy ekkor a társadalomnak az a rétege taníttatta elsősorban a gyermekét, amely a tanulással megszerzett és biztosított szellemi tőkén túl nemigen tudott mással hozzájárulni gyermeke boldogulásához; a diploma viszont polgári életvitelt és társadalmi megbecsülést is jelentett.

A származás, illetve a családból örökölt minták valószínűleg a munkához, a hivatáshoz való viszonyt határozták meg legmarkánsabban. Ezt MAX WEBER tömören a következőképpen fogalmazta meg: „*Az egyénnek kötelességtudatot kell éreznie — és érez is — »hivatásbeli« tevékenységének tartalma iránt, bármi legyen is az, s tekintet nélkül arra, hogy az elfogulatlan érzület előtt ez akár mint munkaerejének, akár mint dologi javainak tiszta értékesítése tűnik fel.*”³ A hangsúly a hivatásbeli kötelességtudaton van, s ha ezt figyelembe vesszük, természetesnek fog tűnni az az attitűd, mely sokszor önfeláldozó, a köz számára adományozó, ingyen gyógyító, csekély anyagi ellenszolgáltatás mellett is kitűnő munkát végző magatartásban mutatkozhatott meg.

SZABOLCS OTTÓ egyébként az orvosokat a 19. századi magyar értelmiség talán „*legtípusosabb értelmiségi jellegű*”⁴ csoportjának tartotta. Az értelmiségi lét intenzív megélése azonban mindenképpen városi környezetet követelt, hiszen itt jelentek meg a közélet olyan fórumai, melyek hozzátartoztak ehhez a létformához.

A következő két szempont ezeket a közéleti fórumokat említi, elemzi röviden.

² Magyary-Kossa Gyula: Az orvos helyzete a régi magyar társadalomban. Klny. Orvosi Hetilap, 1919.

³ Weber, Max: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Gondolat, Budapest, 1982.

⁴ Szabolcs Ottó: A modern értelmiség kialakulásának történetéhez Magyarországon. Századok, 1968/3-4.

A SZAKMAI NYILVÁNOSSÁG LÉTREHOZÁSA ÉS FENNTARTÁSA RÉSZBEN A KÜLÖNBÖZŐ TÁRSASÁGOK, SZAKMAI SZERVEZETEK, INTÉZMÉNYEK, RÉSZBEN A SZAKMAI LAP- ÉS KÖNYVKIADÁS SZINTJÉN

Ha végigkísérjük a különböző orvosdinasztiák tagjainak az életútját, szinte mindegyiknél felbukkan a szakmai nyilvánosságnak teret biztosító intézmények, társaságok, lapok munkáját lehetővé tevő és segítő elhivatottság.

A Lenhossék család minden tagja kötődik, ha más-más területen is, az egyetemi katedrához. Élethivatásukban tehát nemcsak a gyógyítás, de a nevelés, a tudás átadásának lehetősége is helyet kapott. A Bókai családban a tanítás és a gyógyítás mellett az intézményépítés, irányítás is fontos szerepet játszott, hiszen mind az idősebb, mind a fiatalabb Bókai János a budapesti Stephania szegénygyermek kórház elkötelezett irányítója volt. Mindemellett idősebb Bókai Jánost tartják a magyar gyermekgyógyászati tudomány megalapítójának is.

Tudományos munkájuknál fogva természetes, hogy aktívan részt vettek a szakmai fórumok munkájában belföldön és külföldön egyaránt. A szakmai fórumok színvonalának emeléséhez nemcsak előadásaikkal, tudományos munkájuk ismertetésével járultak hozzá. Aktív részesei voltak a közvetlen egyesületi, kiadói munkának is. A MARKUSSOVSKY által 1863-ban alapított Orvosi Könyvkiadó társulatnak idősebb Bókai János alelnöke, majd igazgatósági tagja volt. Lenhossék József ugyanennek a szervezetnek alapító, majd igazgatósági tagja volt.

A kiragadott példák segítségével csupán érzékeltetni szerettem volna azt az élénk szakmai közéleti pezsgést, amely szinte az egész 19. századot jellemezte. A szakmai és egyáltalán a közéletben való aktív részvétel a kor emberének jellemző tulajdonsága volt, ami gyakran áldozatokat is követelt. Nemcsak anyagi áldozatokra kell itt gondolni, hanem a köz- és a magánszféra között feszülő ellentét középpontjában álló ember, orvos folyamatos küzdelmére, amellyel ezt a két szférát szolgálta. Áldoznia kellett idejéből, szellemi kapacitásából, de természetesen, ha kellett, anyagi áldozatokat is vállalt a köz érdekében. A 19. század közadakozásai gyakran gyarapodtak az értelmiség, az orvosértelmiség adományaiából is. Adományozni nemcsak kötelesség, de a szó legnemesebb értelmében tisztesség is volt és nem is mindig felkérésre történt. A „*betegeskedő orvos-sebész-gyógyszerész növendékeket fölsegéllő alapítványának*” gondolata és az első adomány például magától STÁHLY IGNÁCTÓL származik. Történt, hogy amikor 1841-ben Sthályt kinevezték az ország főorvosává, az egyetemi ifjúság éji zenével köszöntötte őt. Stáhly ez alkalommal az elé vonuló ifjúságnak 12 aranyat adományozott egy alapítvány létrehozására, mely a szegény sorsú, beteg orvos-sebész-gyógyszerész növendékeknek nyújtott volna segítséget.

A HIVATÁSON TÚL, A LEGSZÉLESEBB ÉRTELEMBEN VETT KULTÚRA MEGÉLÉSE ÉS GYARAPÍTÁSA

A közélet és a nyilvánosság fórumai a 19. században még a gyarapítást szolgálták. Különösen a forradalom, majd a kiegyezés után a nemzet felemelkedésének és boldogulásának egyik lehetséges útját a tudás terjesztésében, átadásában látták. A 19. századi ember még hitt a tudás és a tudomány erejében. Éppen ezért fordult gyakran a nyilvánossághoz, hogy a birtokába jutott tudást minél szélesebb körben terjeszthesse és éppen ezért vállalt szervező, forradalmi, vagy akár írói szerepet is.

Az almási Balogh család nevét általában a homeopata orvoslás iránti elkötelezettségük miatt emlegetik és csak ritkán kap helyet az a hatalmas munkával, nem ritkán anyagi áldozattal járó közéleti szerepvállalás, ami nemcsak ALMÁSSI BALOGH PÁLT, de fiát, ALMÁSSI BALOGH TIHAMÉRT is jellemezte. Almási Balogh Pál szinte a történések középpontjában élt. Divatos homeopata orvosként a legkülönbözőbb családok otthonában fordult meg, a legkülönbözőbb emberekkel tartott kapcsolatot, európai útjain a legkülönbözőbb szellemi áramlatokat ismerhette meg. Szakmai tevékenységén túl olyan események kapcsolhatók a nevéhez, mint a közbenjárás az angol mintára létrejövő állatvédő egyesület megalapításában, vagy az Ipartestület létrehozása. Ez utóbbi testület életrehívása almási Balogh Pál a KOSSUTH Pesti Hírlapjában 1841-ben „*Felszólítás egy hasznos ismereteket terjesztő társaság ügyében*” című cikke nyomán indult meg. Mint Balogh ebben a cikkében írja, „*Erőt ad az ismeret a nemzetnek, és hatalmassá teszi azt... Századunk jelszava az előmenetel a polgárosodás pályáján, az öntudatra ébredt nemzetek mindenike fáradhatatlanul iugyekszik haladni azon, az értelem kifejtése, a tudományos ismeretek terjesztése, s azoknak az életre alkalmazása által. Az oktatási rendszerek javítása, a tanító intézetek szaporítása s tökéletesítése, a tudományos ismeretek terjesztésére szolgáló eszközök könnyítése és gazdagítása, az élet kényelmeit, ipart és kereskedést előmozdító vállalatok, fölfedezések és intézkedések napirenden vannak.*”⁵ A 19. század művelődési programja fogalmazódott meg tömören ebben a néhány mondatban.

Balogh Pál hatalmas könyvtárat is gyűjtött, mint halála után a könyvtárát méltató sajtó írja, szinte egész vagyonát erre áldozta. Halála után a gyűjteményt a kultuszminiszter javaslatára megvásárolták és részeit különböző közgyűjteményekben helyezték el.

Almási Balogh Tihamér több tekintetben is atyja nyomdokaiba lépett, szempontunkból legjelentősebb az a munka, amelyet az ismeretterjesztés terén végzett, nemcsak a közművelődési lapok hasábjain, hanem intézményes keretek között, amikor felvállalta a felsőbb polgári leányiskolában az egészségtan oktatását és azt, hogy e tárgy tanításához tankönyvet is írt.

Azért ez a tevékenység nem mindig nyilvánult meg ilyen látványosan. A beszélgetés, az „*okoskodás*” a művészeti, tudományos, társadalmi eseményekről folytatott eszmecsere gyakran vonult vissza a szalonok intim világába, a magánházak falai közé, vagy a különböző asztaltársaságok szűk körébe. Ilyen társaság lehetett a *Pénteki Vacsorataársaság* is. A társaság feltehetőleg több-kevesebb rendszerességgel összejövő tagokból állott, akik a tudomány és a művészet különböző területein tevékenykedtek. Tagja volt e társaságnak KORÁNYI SÁNDOR, az IFJABBIK KORÁNYI, VÉGH GYULA, BALLÓ EDE és még mások, mely társaságban mintegy testet ölteni látszanak LÉVAI ÖDÖN szavai „*Az orvos és hivatása*” című művében, melyek szerint az „*orvosnak nemcsak szakmabeli dolgokkal kell foglalkoznia, hanem társadalmi, tudományos, művészeti kérdések iránt is érdeklődnie kell*”⁶.

Nagyjából e három, fentebb részletezett elemben látom megnyilvánulni azt az értelmiségi hagyományt, azt az értelmiségi éthoszt, amely a 19. század folyamán vetette meg alapjait, s amelyben a ma élő hagyomány gyökereit kell keresnünk. Jó esetben a hagyomány változásai korról korra természetes körülmények közepette, a hordozó átvevő, átformáló, majd továbbadó közösség igényei szerint alakulnak. Léteznek azonban olyan történelmi korszakok is, amikor úgymond „*kívülről*” próbálják alakítani a hagyományt. Erre a művészetből számos beszédes példát említhetünk és sokan úgy vélik, máris helyrehozhatatlan károk keletkeztek például az irodalmi hagyományban. Az értelmiségi attitűdben, létformában, éthoszban „*kívülről*” keletkeztetett változások nem annyira szembeötlőek, nem annyira kézzelfoghatóak, de megtörténtek és érezzük is hatását. Véleményem szerint az ilyen és a hasonló témakörben folyó tanácskozásoknak az is

⁵ Almási Balogh Pál: Felszólítás egy hasznos ismereteket terjesztő társaság ügyében. Pesti Hírlap, 1841. január

⁶ Lévai Ödön: Az orvos és hivatása. Mai Henrik és fia Könyvkereskedése, Budapest, 1904.

lehetne több más mellett a haszna, hogy megtaláljuk az utat a természetes hagyományfejlődés felé és újra feltárjuk azokat a horizontokat, melyek minket, mai értelmiségieket a tegnappal, vagy a tegnapelőttel összekötnek.

[The following text is extremely faint and largely illegible, appearing to be a long, multi-paragraph article or a list of notes. It contains some recognizable words and phrases, but the overall content is obscured by low contrast and bleed-through from the reverse side of the page.]

¹ Almási Balogh László: *Magyar irodalomtörténet*, Budapest, 1907.
1841. január
² László Ödön: *Az orvosi és jogtudományok története*, Budapest, 1907.